

UiO : **Det juridiske fakultet**

JUS 2111

INTERNASJONALE MENNESKERETTIGHETER

Religionsfrihet

9. mars 2018

Professor Vibeke Blaker Strand

Internasjonale menneskerettigheter

Forelesninger om rettigheter

9. mars

Religionsfrihet

Professor Vibeke Blaker Strand

13. mars

Velferdsstat og menneskerettigheter

Professor Ingunn Ikdahl

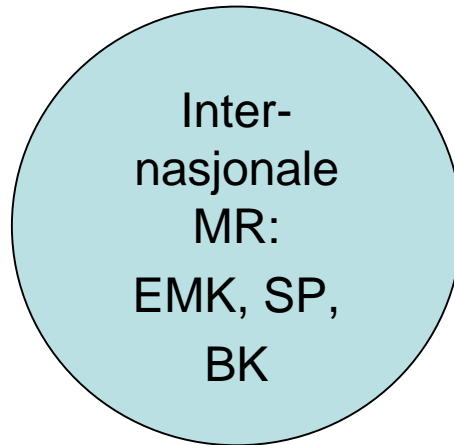
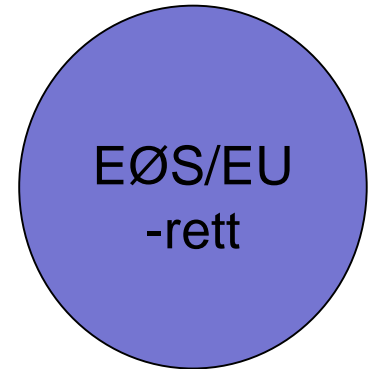
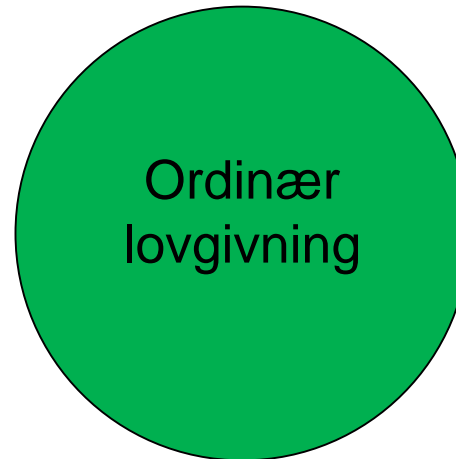
14. mars

Flyktningers stilling i norsk rett, herunder frihetsberøvelse

Professor Mads Andenæs

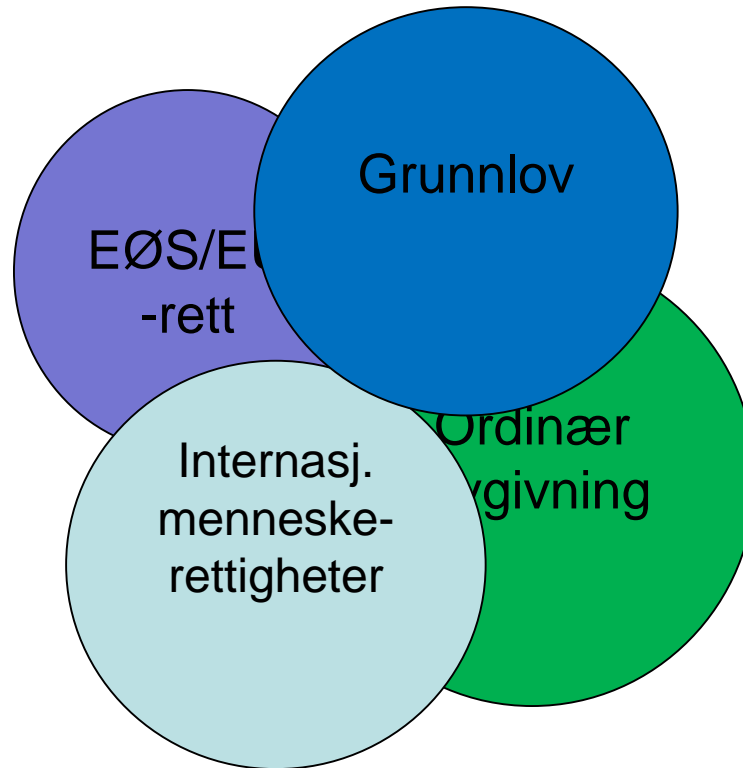
Religionsfrihet

Relevante regelsett

Religionsfrihet

Relevante regelsett

DISPOSISJON

1. Bakgrunn og utvikling
2. Hva omfattes av religionsfriheten?
3. Hvordan går EMD frem når den tar stilling til om det foreligger brudd på EMK artikkel 9?
4. Hvilke menneskerettslige og grunnlovsmessige problemstillinger gir den norske modellen med statsstøtte til trossamfunn opphav til?
  - a) I hvilken grad er det nødvendig med likebehandling i den offentlige finansieringen av henholdsvis Den norske kirke og andre tros- og livssynssamfunn?
  - b) Kan en raus støtteordning til tros- og livssynssamfunn, der det stilles få krav til virksomheten som drives, stride mot menneskerettighetene og særlig statens plikt til å bidra til å avskaffe diskriminering av kvinner?

1 Bakgrunn og regelutvikling

Et fungerende demokrati forutsetter mangfold og meningsbryting mellom mennesker som har ulike oppfatninger. Derfor er det av avgjørende betydning at mennesker kan tro på hva de vil, eller la være å tro på noe som helst.

EMD:

“...freedom of thought, conscience and religion is one of the foundations of a “democratic society” within the meaning of the Convention. This freedom is, in its religious dimension, one of the most vital elements that go to make up the identity of believers and their conception of life, but it is also a precious asset for atheists, agnostics, sceptics and the unconcerned. The pluralism indissociable from a democratic society, which has been dearly won over the centuries, depends on it.”

(Leila Sahin mot Tyrkia premiss 104)

Grunnlovens regulering av religionsfrihet

Grunnloven § 2, slik den ble vedtatt 17. mai 1814:

Den evangelisk-lutherske Religion forbliver Statens offentlige Religion. De Indvaanere, der bekjende sig til den, ere forpligtede til at opdrage sine Børn i samme. Jesuiter og Munkeordener maae ikke taales. Jøder ere fremdeles udelukkede fra Adgang til Riget.

Forbudet mot jøder: opphevet i 1851

Forbudet mot munkeordener: opphevet i 1897

Grunnloven § 2 så slik ut i 1903:

Den evangelisk-lutherske Religion forbliver Statens offentlige Religion. De Indvaanere, der bekjende sig til den, ere forpligtede til at opdrage deres Børn i samme. Jesuiter maa ikke taales.

FNs verdenserklæring om menneskerettigheter 1948

(som Norge sluttet seg til)

Artikkel 18

Enhver har rett til tanke-, samvittighets- og religionsfrihet. Denne rett omfatter frihet til å skifte religion eller tro, og frihet til enten alene eller sammen med andre, og offentlig eller privat, å gi uttrykk for sin religion eller tro gjennom undervisning, utøvelse, tilbedelse og ritualer.

Den europeiske menneskerettskonvensjon (EMK) 1950

(Norge ble part i 1952)

Artikkel 9 Tanke-, samvittighets- og religionsfrihet

1. Enhver har rett til tankefrihet, samvittighetsfrihet og religionsfrihet; denne rett omfatter frihet til å skifte sin religion eller overbevisning, og frihet til enten alene eller sammen med andre og såvel offentlig som privat å gi uttrykk for sin religion eller overbevisning, ved tilbedelse, undervisning, praksis og etterlevelse.

2. Frihet til å gi uttrykk for sin religion eller overbevisning skal bare bli undergitt slike begrensninger som er foreskrevet ved lov og er nødvendige i et demokratisk samfunn av hensyn til den offentlige trygghet, for å beskytte den offentlige orden, helse eller moral, eller for å beskytte andres rettigheter og friheter.

Fra stortingsproposisjonen om innhenting av Stortingets samtykke til norsk ratifikasjon av EMK:

”Visstnok åpner konvensjonen i artikkel 64 adgang til å ta forbehold for gjeldende lover som ikke måtte være i samsvar med den, men under utarbeidelsen av konvensjonen [EMK] ble det fra representanter for flere medlemsstater uttrykt forbauselse over at Norge har en bestemmelse av denne art i sin grunnlov. Norge er i dag den eneste vest-europeiske stat som har en slik bestemmelse i sin lovgivning.

Utenriksdepartementet finner at det ville være ønskelig i denne forbindelse å ta opp spørsmålet om endring av Grunnloven på dette punkt, slik at prinsippet om religionsfrihet blir fullt ut anerkjent også i Norge.”

(St.prp. nr. 83 (1951) s. 3)

Forbudet mot jesuitter: fjernet i 1956

Da så Grunnloven § 2 slik ut:

”Den evangelisk-lutherske Religion forbliver Statens offentlige Religion. De Indvaanere, der bekjende sig til den, ere forpligtede til at opdrage deres Børn i samme.”

1964 – generell religionsfrihet slått fast i § 2 første ledd:

”Alle Indvaanere af Riget have fri Religionsøvelse.

Den evangelisk-lutherske Religion forbliver Statens offentlige Religion. De Indvaanere, der bekjende sig til den, ere forpligtede til at opdrage deres Børn i samme.”

Fra 2012 og frem til i dag:

To bestemmelser om religionsfrihet i Grunnloven

§ 2 – En verdiparagraf

Verdigrunnlaget forblir vår kristne og humanistiske arv. Denne Grunnlov skal sikre demokratiet, rettsstaten og menneskerettighetene.

§ 16 – Generell religionsfrihet

Alle innbyggere i riket har fri religionsutøvelse. Den norske kirke, en evangelisk-luthersk kirke, forblir Norges folkekirke og understøttes som sådan av staten. Nærmere bestemmelser om Kirkens ordning fastsettes ved Lov. Alle tros- og livssynssamfunn skal understøttes på lik linje.

Grunnloven § 16

Alle innbyggere i riket har fri religionsutøvelse. Den norske kirke, en evangelisk-luthersk kirke, forblir Norges folkekirke og understøttes som sådan av staten. Nærmere bestemmelser om Kirkens ordning fastsettes ved Lov. Alle tros- og livssynssamfunn skal understøttes på lik linje.

EMK artikkel 9

1. Enhver har rett til tankefrihet, samvittighetsfrihet og religionsfrihet; denne rett omfatter frihet til å skifte sin religion eller overbevisning, og frihet til enten alene eller sammen med andre og såvel offentlig som privat å gi uttrykk for sin religion eller overbevisning, ved tilbedelse, undervisning, praksis og etterlevelse.
2. Frihet til å gi uttrykk for sin religion eller overbevisning skal bare bli undergitt slike begrensninger som er foreskrevet ved lov og er nødvendige i et demokratisk samfunn av hensyn til den offentlige trygghet, for å beskytte den offentlige orden, helse eller moral, eller for å beskytte andres rettigheter og friheter.

Bestemmelsene dekker i stor grad hver sine spørsmål:

EMK art. 9: Konkret om hva religionsfriheten går ut på for individer og grupper

Særlig tre dimensjoner:

- positiv og negativ religionsfrihet
- individ og gruppe
- tankefrihet og utøvelse av religion

Grunnloven § 16: Regulering av religionsfeltet i Norge.

En folkekirke som skal bestå.

Samtidig skal alle tros- og livssynssamfunn «understøttes på lik linje»

SP artikkel 18:

1. Enhver skal ha rett til tankefrihet, samvittighetsfrihet og religionsfrihet. Denne rett skal omfatte frihet til å bekjenne seg til eller anta en religion eller tro etter eget valg, og frihet til alene eller sammen med andre, offentlige eller private, å utøve sin religion eller tro gjennom gudstjeneste, iakttagelse av religiøse skikker, andaktsøvelser og undervisning.
2. Ingen må utsettes for tvang som vil kunne innskrenke hans frihet til å bekjenne seg til eller å anta en religion eller tro etter eget valg.
3. Friheten til å utøve en religion eller tro skal ikke være gjenstand for andre begrensninger enn slike som er foreskrevet i lov og som er nødvendig for å beskytte den offentlige sikkerhet, orden, helse eller moral, eller andres grunnleggende rettigheter og friheter.
4. Konvensjonspartene forplikter seg til å respektere foreldres, og i tilfelle vergers, frihet til å sørge for sine barns religiøse og moralske oppdragelse i samsvar med deres egen overbevisning.

EMK TP1:

Art 2. Rett til utdanning

Ingen skal bli nektet retten til utdanning. Funksjoner staten påtar seg i utdanning og undervisning, skal den utøve med respekt for foreldres rett til å sikre slik utdanning og undervisning i samsvar med deres egen religiøse og filosofiske overbevisning.

2 Hva omfattes av religionsfriheten?

FNs menneskerettskomité General Comment nr. 22 punkt 2:

“Article 18 protects theistic, non-theistic and atheistic beliefs, as well as the right not to profess any religion or belief. The terms belief and religion are to be broadly construed. Article 18 is not limited in its application to traditional religions or to religions and beliefs with institutional characteristics or practices analogous to those of traditional religions. The Committee therefore views with concern any tendency to discriminate against any religion or belief for any reasons, including the fact that they are newly established, or represent religious minorities that may be the subject of hostility by a predominant religious community.”

FNs menneskerettskomité General Comment nr. 22 punkt 4:

“The freedom to manifest religion or belief in worship, observance, practice and teaching encompasses a broad range of acts. The concept of **worship** extends to ritual and ceremonial acts giving direct expression to belief, as well as various practices integral to such acts, including the building of places of worship, the use of ritual formulae and objects, the display of symbols, and the observance of holidays and days of rest. The **observance and practice** of religion or belief may include not only ceremonial acts but also such customs as the observance of dietary regulations, the wearing of distinctive clothing or headcoverings, participation in rituals associated with certain stages of life, and the use of a particular language customarily spoken by a group. In addition, the **practice and teaching** of religion or belief includes acts integral to the conduct by religious groups of their basic affairs, such as the freedom to choose their religious leaders, priests and teachers, the freedom to establish seminaries or religious schools and the freedom to prepare and distribute religious texts or publications.”

EMD, Eweida m.fl mot Storbritannia

"The right to freedom of thought, conscience and religion denotes views that attain a certain level of cogency, seriousness, cohesion and importance ...

[...]

Even where the belief in question attains the required level of cogency and importance, it cannot be said that every act which is in some way inspired, motivated or influenced by it constitutes a “manifestation” of the belief. [...] In order to count as a “manifestation” within the meaning of Article 9, the act in question must be intimately linked to the religion or belief. An example would be an act of worship or devotion which forms part of the practice of a religion or belief in a generally recognised form. However, the manifestation of religion or belief is not limited to such acts; **the existence of a sufficiently close and direct nexus between the act and the underlying belief must be determined on the facts of each case. In particular, there is no requirement on the applicant to establish that he or she acted in fulfilment of a duty mandated by the religion in question [...].”**

Premiss 81 og 82

3 Hvordan går EMD fram når den tar stilling til om det foreligger brudd på EMK artikkel 9?

Art 9. Tanke-, samvittighets- og religionsfrihet

1. Enhver har rett til tankefrihet, samvittighetsfrihet og religionsfrihet; denne rett omfatter frihet til å skifte sin religion eller overbevisning, og frihet til enten alene eller sammen med andre og såvel offentlig som privat å gi uttrykk for sin religion eller overbevisning, ved tilbedelse, undervisning, praksis og etterlevelse.

2. Frihet til å gi uttrykk for sin religion eller overbevisning skal bare bli undergitt slike begrensninger **som er foreskrevet ved lov** og er **nødvendige i et demokratisk samfunn** av hensyn til den offentlige trygghet, for å beskytte den offentlige orden, helse eller moral, eller for å beskytte andres rettigheter og friheter.

Leyla Sahin mot Tyrkia (EMD i storkammer, 2005)

Faktum:

Det var forbudt å bruke religiøse hodeplagg på offentlige universiteter i Tyrkia.

Forbudet resulterte i at Leyla Sahin (en femte års student i medisin) ble nektet adgang til universitetet. Hun fikk derfor ikke fullført sine studier ved universitetet i Istanbul.

Brudd på EMK artikkel 9?

Prescribed by law? (Lovskravet)

Se premiss 84 og utover (her starter “The Court’s assessment”)

Problemstillingen formuleres i premiss 84:

“The Court reiterates its settled case-law that the expression “prescribed by law” requires firstly that the impugned measure should have a basis in domestic law. It also refers to the quality of the law in question, requiring that it be accessible to the persons concerned and formulated with sufficient precision to enable them – if need be, with appropriate advice – to foresee, to a degree that is reasonable in the circumstances, the consequences which a given action may entail and to regulate their conduct...”

88. Further, as regards the words “in accordance with the law” and “prescribed by law” which appear in Articles 8 to 11 of the Convention, the Court observes that it has always understood the term “law” in its “substantive” sense, not its “formal” one; it has included both “written law”, encompassing enactments of lower ranking statutes ... and regulatory measures taken by professional regulatory bodies under independent rule-making powers delegated to them by Parliament..., and unwritten law. “Law” must be understood to include both statutory law and judge-made “law” .....

Premiss 98: Lovskravet er oppfylt

Legitimate aim? (Formålskravet)

Kort behandlet i premiss 99:

“the Court is able to accept that the impugned interference primarily pursued the legitimate aims of protecting the rights and freedoms of others and of protecting public order, a point which is not in issue between the parties.”

Formålskravet er dermed oppfylt

Necessary in a democratic society? (Proporsjonalitetskravet)

Se premiss 104 og utover (her starter “The Court’s assessment”)

“General Principles” (premiss 104-111)

“108. Pluralism, tolerance and broadmindedness are hallmarks of a “democratic society”. Although individual interests must on occasion be subordinated to those of a group, democracy does not simply mean that the views of a majority must always prevail: a balance must be achieved which ensures the fair and proper treatment of people from minorities and avoids any abuse of a dominant position...”

Premiss 109: skjønnsmargin

“Application of the foregoing principles to the present case”
(premiss 112-123)

Gjennomgang av hvilke begrunnelser som ligger bak regelverket.

Oppsummering i premiss 116:

«Having regard to the above background, it is the principle of secularism..., which is the paramount consideration underlying the ban on the wearing of religious symbols in universities. In such a context, where the values of pluralism, respect for the rights of others and, in particular, equality before the law of men and women are being taught and applied in practice, it is understandable that the relevant authorities should wish to preserve the secular nature of the institution concerned and so consider it contrary to such values to allow religious attire, including, as in the present case, the Islamic headscarf, to be worn.”

117. The Court must now determine **whether in the instant case there was a reasonable relationship of proportionality between the means employed and the legitimate objectives pursued by the interference.**

Momenter i en proporsjonalitetsvurdering:

Er tiltaket (i dette tilfellet: forbudet) egnet til å oppnå det man ønsker?

Går det lenger enn nødvendig?

Er det forholdsmessig?

Premiss 118-120:

Praktiske momenter fremheves, som taler for at tiltaket er egnet og ikke går lenger enn nødvendig.

Konklusjon mht proporsjonalitet:

“122. In the light of the foregoing and having regard to the Contracting States’ margin of appreciation in this sphere, the Court finds that the interference in issue was justified in principle and proportionate to the aim pursued.

Vilkåret er oppfylt.

Konklusjon på spørsmålet om brudd på artikkel 9:

123. Consequently, there has been no breach of Article 9 of the Convention.”

OPPGAVE

A hadde jobbet i innsjekkingsskranken til flyselskapet British Airways siden 1999. Alle ansatte i British Airways måtte bruke uniform i tråd med selskapets uniformsreglement. Formålet med uniformsreglementet var å sikre at de ansatte utad hadde en harmonisk og lik fremtoning, som støttet opp under selskapets image. Uniformene inkluderte hijaber og turbaner – for ansatte som ønsket å bruke slike plagg.

I 2006 begynte A å ha på seg et kors i et kjede rundt halsen, som hun hang utenpå blusen på uniformen. Bruken var religiøst motivert, da det var viktig for henne å synliggjøre lojalitet til den kristne tro.

Hun etterkom ikke arbeidsgivers beskjed om at den synlige bruken stred mot uniformsreglementet. Korset måtte eventuelt bæres under klærne.

A mistet jobben som følge av at hun ikke etterkom pålegget fra arbeidsgiver. Hun vant ikke frem i nasjonale domstoler. Saken ble deretter brakt inn for EMD.

SPØRSMÅL:

Har A blitt utsatt for en krenkelse av religionsfriheten i EMK artikkel 9?

- Forutsett at lovskravet og formålskravet er oppfylt.

Diskuter med personen ved siden av deg.

4 Hvilke menneskerettslige og grunnlovsmessige problemstillinger gir den norske modellen med statsstøtte til trossamfunn opphav til?

a) I hvilken grad er det nødvendig med likebehandling i den offentlige finansieringen av henholdsvis Den norske kirke og andre tros- og livssynssamfunn?

Grunnloven § 16

«Alle innbyggere i riket har fri religionsutøvelse. Den norske kirke, en evangelisk-luthersk kirke, **forblir Norges folkekirke** og understøttes som sådan av staten. Nærmere bestemmelser om Kirkens ordning fastsettes ved Lov. Alle tros- og livssynssamfunn skal **understøttes på lik linje.**»

St.meld. nr. 17 (2007-2008) s. 73-74:

«Den nye § 16 skal inneholde en bestemmelse om at alle tros- og livssynssamfunn skal understøttes på lik linje med Den norske kirke. En slik bestemmelse skal verken innebære nye plikter for staten eller nye rettigheter for tros- og livssynssamfunnene eller individene. Den er å forstå som en referanse til de gjeldende finansieringsordningene, men kan ikke rimeligvis forstås slik at meningen er å etablere noe grunnlovsbeskyttet rettskrav på at disse ordningene i framtiden skal være som i dag.»

Kulturdepartementet , høringsnotat s. 134-135:

«En ideell ivaretagelse av likebehandlingskravet i Grunnloven § 16 ville etter departementets syn være å identifisere hva ulikhetene mellom Den norske kirke og andre tros- og livssynssamfunn består i, omregne disse i tilnærmet presise økonomiske størrelser og trekke disse fra i tilskuddsgrunnlaget til tros- og livssynssamfunn utenom Den norske kirke.»

Men:

«Departementet kan vanskelig se at en ideell operasjonalisering av likebehandlingskravet i Grunnloven § 16 er mulig å realisere. Visse reguleringer som Den norske kirke har og som ikke gjelder for andre tros- og livssynssamfunn, lar seg nok identifisere og kostnadsberegne, for eksempel merkostnadene ved det antikvariske vedlikeholdet av kirkebygg eller utgiftene ved de lovregulerte kirkelige valgene. Andre reguleringer og vilkår som særskilt gjelder for Den norske kirke, vil det neppe være mulig å omregne i presise økonomiske størrelser....»

Departementet konkluderer med at det ikke kan «se at det i praksis er mulig å finne operasjonelle metoder som ideelt ivaretar likebehandlingskravet i Grunnloven § 16. I lys av drøftingene ovenfor mener departementet det mest hensiktsmessige er ikke å gjøre noen vesentlig materiell endring i dagens regelverk for hvilke tilskudd til Den norske kirke som skal inngå i grunnlaget for tilskudd til andre tros- og livssynssamfunn ... Imidlertid, i den utstrekning det er mulig å beregne med en viss nøyaktighet at Den norske kirke har utgifter som følge av særlige reguleringer eller forpliktelser som andre tros- og livssynssamfunn ikke er omfattet av, dvs. utgifter som følger av Den norske kirkes særlige stilling, bør det i lovgivningen framgå at slike utgifter ikke skal medregnes i tilskuddsgrunnlaget.»

Lovutkastet § 4 første, tredje og fjerde ledd:

«Registrert tros- eller livssynssamfunn kan kreve tilskudd fra staten.

Tilskuddet beregnes etter tros- eller livssynssamfunnets medlemstall. Som tilskuddstellende medlem regnes bare person som fyller vilkårene i § 3 første ledd bokstav a–d.

Satsen for tilskudd per medlem fastsettes årlig og reguleres i samsvar med endringene i statens tilskudd til Den norske kirke. Følgende tilskudd til Den norske kirke skal ikke inngå i reguleringsgrunnlaget for tilskuddssatsen:

- a) tilskudd til oppgaver Den norske kirke utfører på vegne av det offentlige,
- b) investeringstilskudd til kirkebygg fra før 1900,
- c) tilskudd til utgifter som følger av Den norske kirkes særlige stilling.»**

4 Hvilke menneskerettslige og grunnlovsmessige problemstillinger gir den norske modellen med statsstøtte til trossamfunn opphav til?

b) Kan en raus støtteordning til tros- og livssynssamfunn, der det stilles få krav til virksomheten som drives, stride mot menneskerettighetene og særlig statens plikt til å bidra til å avskaffe diskriminering av kvinner?

FNs kvinnediskrimineringskonvensjon

Artikkel 2 f)

Konvensjonspartene skal treffe «alle tiltak som er nødvendige, også i lovs form, for å endre eller oppheve eksisterende lover, forskrifter, sedvane og praksis som innebærer diskriminering av kvinner»

Artikkel 5

Konvensjonspartene skal treffe alle tiltak som er nødvendige

- a) for å endre menns og kvinners sosiale og kulturelle atferdsmønstre, med sikte på å avskaffe fordommer og hevdvunnen og all annen praksis som bygger på stereotype manns- og kvinneroller, eller på forestillingen om at et av kjønnene er det andre underlegent eller overlegent.

FNs kvinne-diskrimineringskomité *General Recommendation No. 28 (2010) Punkt 37:*

... Thus the terms “appropriate means” and “appropriate measures” used in article 2 and other articles of the Convention comprise measures ensuring that a State party:

(a) Abstains from performing, **sponsoring or condoning** any practice, policy or measure that violates the Convention (respect);

(b) **Takes steps** to prevent, prohibit and punish violations of the Convention by third parties, including in the home and in the community, and to provide reparation to the victims of such violations (protect);

....

Kulturdepartementet, høringsnotat s. 152:

Departementet mener det er

«rimelig å tolke KDK slik at staten aktivt bør arbeide for likhet mellom kvinner og menn i tros- og livssynssamfunn. Departementet viser til drøftelsen ovenfor ..., der det er pekt på at andre virkemidler enn rettslige vilkår for tilskudd i noen tilfeller kan være bedre egnet til å påvirke interne forhold i tros- og livssynssamfunn. For blant annet å unngå at tilskuddsordningen kan oppfattes slik at staten bidrar til å legitimere illegitim forskjellsbehandling innad i tros- og livssynssamfunn, mener departementet at staten i dialog med samfunnene bør vurdere egnede tiltak for påvirkning. Målet for slik dialog og slike tiltak bør være å skape internt engasjement for likestillingsarbeid i samfunnene.

Departementet vil vurdere nærmere hvordan dette arbeidet bør skje...»